

Kritpipans historia och tillverkning.

Den första europeiska pipan tillverkades i England någon gång på 1570-talet, några forskare menar att det var i Brownsley, medan andra menar att det var i London. Det mest troliga är det senare.

Enligt vissa uppgifter skulle de första piporna ha tillverkats för hand och utan att använda någon form. För detta finns få inga vetenskapliga belägg. Uteslutet är det inte då de första tillverkarna var krukmakare. Ingen nu levande pipforskare har sett någon sådan pipa.

Efter drottning Elisabeth I död och Jakob I tillträdde som kung började det bli besvärligt för pipmakarna att verka i England. Jakob I förbjöd rökning på allmän plats och på alla sätt förföljde pipmakarna. En del fann det för gott att upphöra med sin tillverkning i hemlandet och flyttade till Holland, där det fanns goda förutsättningar att fortsätta tillverkningen. De första bosatte sig i Enkhuizen, där man har funnit den äldsta pipan i Holland. Någon tillverkning kom aldrig till stånd där utan endast någon typ av en tobakshandel. Den upphittade pipan är troligen tillverkad i England.

Den första tillverkningen startade i Amsterdam 1607 av William Poseman och Thomas Lourens vilka hade anlänt till Amsterdam 1600.

I staden Gouda fanns på denna många lediga brännugnar och arbetslösa lergodsarbetare. Det var, vad man kan säga lågkonjunktur. Det var därför naturligt att pipmakarna sökte sig dit och Gouda kom att bli den ledande tillverkarorten i Europa av kritpipor. Det berodde inte på, som det finns angivet i vissa avhandlingar, att det fanns tillgång på den vitbrännande leran. Så var inte fallet eftersom den lera som finns i Holland är förorenad av järnsalter och blir därför rödaktig vid bränningen. All lera importerades från bl.a. England, Belgien och Tyskland.

Tudorros

Den förste och mest kände pipmakaren som startade sin tillverkning i Gouda var Willem Barends år 1617. Han använde sig av "Tudorrosen" som sitt tillverkarmärke, stämplat under pipans klack. Barends verkade med stor framgång fram till sin död 1625. Samtidigt med honom startades tillverkning i Leiden och Dordrecht för att ca 10 år senare starta på ett flertal orter i Holland.

Tillverkningen i Holland var under 1600-talet en mycket lönsam affär som en bit in på 1700-talet sjönk när konkurrensen från utlandet blev kännbar. Den kom speciellt från Tyskland, där tillverkningen i Westerwald kommit igång ordentligt.

På 1750-talet var levnadsstandarden i Holland betydligt högre än i Tyskland, varför tyskarna kunde tillverka piporna billigare. Kvaliteten var i många fall bättre än i Holland vilket gjorde att de holländska grossisterna köpte tyska pipor och sålde dem som holländska. Detta bidrog till att pipstillverkning stadigt sjönk i Holland från ca 30 ugnar i drift 1740 till ca 11 i drift 1806.

I England hade tillverkningen åter kommit igång efter Jakob I död. Kvalitetsmässigt kunde de inte konkurrera med den holländska tillverkningen. Att det importerades stora mängder holländska pipor tyder de många fynd av holländska pipor i England på.

Piptillverkningen i Sverige.

I Örebro fann man år 1913, i samband med utgrävningar av en krukmarverkstad från 1660-talet, pipstöd för glaserade kritpipor. Det är det enda fyndet av sådana i Sverige. I Danmark har man funnit liknande. Det var från början troligt att det var krukmakare som tillverkade de första kritpiporna och de var vana vid att gläsera sina produkter. Om de använde formar eller ej finns för närvarande inga bevis för. Glaserade pipor har hittats i bl a Arboga och Göteborg.

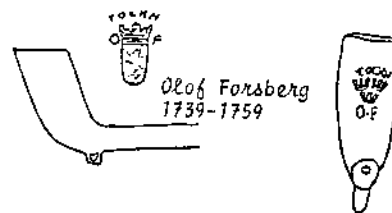
De båda holländarna Johan Focke och Johan Wisbeck fick 1650

Tobakens och kritpipans historia

Av Per-Arne Åkerhagen

privilegium att tillverka kritpipor i Stockholm. Någon tillverkning lär inte ha kommit igång. Först en bit in på 1700-talet startade tillverkningen i Sverige och då i samband med att importen förbjöds 1747. Carl Aspegren fick sina privilegier 1708 och 1729 fick Jonas Alströmer tillstånd att starta ett bruk i Alingsås. Detta bruk besöktes av Linné 1746, som väl beskriver tillverkningen i sin rapport från Västgötaresan. 1758 fanns det kritpipsbruk i Stockholm, Alingsås, Norrköping, Karlskrona, Falun och Varberg. De flesta bruken låg i Stockholm, varvi det mest kända är det som låg på Söder och ägdes av Olof Forsberg. Från detta bruks tillverkning finns ett stort antal pipor bevarade på Stockholms Stadsmuseum. De hittades vid en utgrävning vid Slussen 1984. Fyndet var på ca 6 ton, varav över 8000 enskilda pipor av olika typer var hela. (Läs mera härom i utställningskatalogen "Kritpipor" oktober 85 till mars 86. Finns på Stadsmuseet).

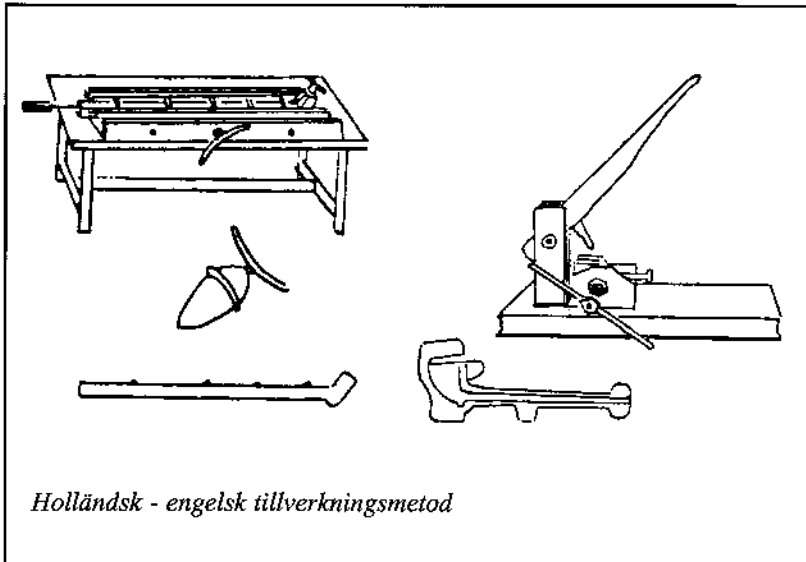
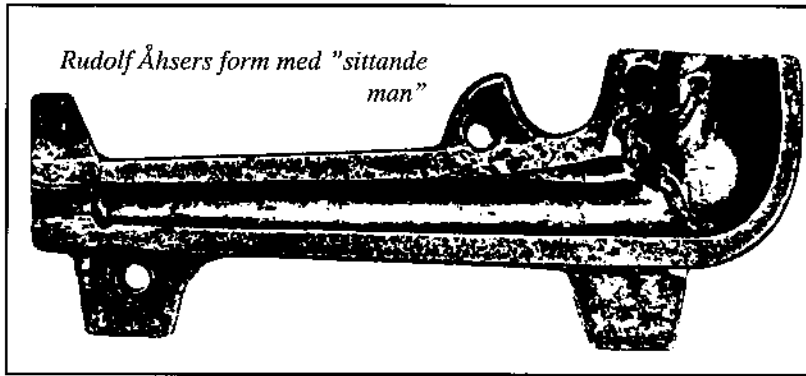
I mitten på 1800-talet har alla större pipbruk lagts ner. I Värmland och i

Dalsland startade man vid denna tidpunkt en tillverkning som kom att bli en unik hemindustri, speciellt i Skillingmark i västra Värmland, där tillverkningen fortgick till ca 1920. Den siste tillverkaren var Rudolf Åhser, Aderbole, Klevan. Hans utrustning finns delvis bevarad hos Göteborgs historiska museum. (Läs mera i skriften "De sista kritpipsmakarna i Sverige" av Arne Åkerhagen. Utkommer januari 1994.)

Tillverkning.

Kritpipan tillverkas av en vitbrännande lera, som bl a finns i stor mängd i England, Belgien och Tyskland. Till Sverige har den bl a

importerats från Holland, men det är lera av ovan nämnd ursprungsland som holländarna exporterat. Den holländska lera innehåller för stora mängder av järnsalter, som gör pipan rödaktig.

I Diderots encyklopedi från 1777 finns tillverkningsättet väl beskrivet på franska. Svensk översättning finns. Linné beskrev tillverkningen vid Jonas Alströmers bruk i Alingsås 6-8 juni 1746. Hans berättelse finns i rapporten från Västgötaresan 1746. Två metoder vid själva formningen av piporna finns. Det är den engelska och den holländska. Den engelska har en hävarm med vars hjälp den sk "Stoppern" förs ner i piphuvudet medan med den holländska metoden denna vrides ner i piphuvudet. En viss olikhet finns i pipformens utseende. Den engelska har en lite överbyggnad i vilken ett spår finns för justerkniven. Denna överbyggnad finns ej på den holländska formen.

Beredning av leran sker i stort sett på samma sätt liksom förbehandlingen av leran till ämnen. Tillverkningen beskrivs på ett åskådligt sätt av följande bilder hämtade från Diderots encyklopedi 1777.

fortsättning följer
Per-Arne Åkerhagen

